

A nemzet, mint régi-új modell

Varga Csaba

Reménytelen időszak volt ez a hetvenes évek: mindenki félt még, ha másképpen nem, tudatalatt. Mitől is féltek kimondatlanul a rendszer vezetői? Ha a magyar társadalom egységes, szervezett nemzet lett volna, akkor leveti hátáról a nemzet számára nem elfogadható politikai-gazdasági és szellemi rendszert. Mitől is féltek kimondatlanul a rendszert tagadó, vagy megkérdőjelező szellemi emberek? Ha a magyar társadalom, avagy a nemzet megkísérelné megbuktatni, vagy ledobni az elfogadhatatlan rendszert, akkor az előnytelen geopolitikai helyzetben ez a nemzeti feltámadási kísérlet elbukna, elvérezne a szovjet félglobális hatalmi világrendszer erőfölénye miatt.

A hetvenes évek végén meglehetősen abszurd állapot uralkodik. Szellemileg pedig még inkább abszurd. Nem lehet igeneket és nemeket mondani. A nemzetet uraló – részben már megosztott - politikai elit és a sokféle nemzeti szellemi elit egyaránt tudja, hogy a korszak alapkérdése változatlanul a nemzeti szabadság visszaszerzése. A kocsmákban egyre többen beszélnek erről, de a nyilvános kérdéskinyilvánítás tilos, s lehetetlen. Ezért ekkor Magyarországon a személyes és kollektív tudat egyaránt tudathasadásos. A kocsmákban viszont nem lehet megfogalmazni és megvitatni, hogy milyen legyen az új nemzet, az új rendszer, az új állam, így a rendszer megbuktatása utáni ideális célállapot definiálatlan.

Abban nincs semmi meglepő, hogy kisebb-nagyobb mértékben szellemileg is mindenki a korszak foglya, s azóta is tökéletesen érthető, hogy a mindenkori jobbak mindig szabadulni akarnak a korszak dogmáitól, vagy horizont-összetöretéseitől. A hatalmon lévők viszont semmitől sem félnek jobban, mint attól, hogy az alávetetteknek jövőviziójuk születhet. És ennek az áldatlan szellemi helyzetnek köszönhető, hogy az 1989-es rendszerváltás Magyarország jövőjének a kapitalizmus múltját választotta¹. Ez talán az egyik legnagyobb filozófiai vagy politikai botrány a magyar történelemben.

Akkor persze még senki nem tudhatta, hogy tíz év múlva már esély lesz a rendszerváltásra. Ezért a korszak hangadó szellemi vezetői – a látszólag nemzetietlen nemzetet, vagy öntudat nélküli társadalmat – nem akarták belevinni egy újabb, tragikus, vereségre ítélt forradalomba. Ezzel a történelmi kompromisszumkészséggel ugyanakkor akaratlanul a fennálló rendszer megőrzését vagy tartósítását segítették. Ezt az óvatos magatartást utólag lehet erkölcsileg vitatni, ám egy újabb történelmi konfliktus kikényszerítése valóban rendkívül kockázatos lehetett volna. A két szélső, markáns magatartás között azonban számos középső út volt, amely közül még akár választani is lehetett. És sokak választottak is.

Mindennek alapja a szellemi-fogság, s a gondolkodási bizonytalanság. Van, aki a rendszerben (azaz a szocializmusban) hisz, van, aki abban, hogy ez a világrendszer felboríthatatlan, van, aki sokáig feltételezi, mint az én apám, hogy a rendszer guggolva is kibírható, s persze vannak, akik a guggolásban is elfáradnak, elgyengülnek. A többség nem hisz a rendszerben, csak szeretné túlélni. Túlélők országa ez. Ennyiben ez nem új világtörténelmi tapasztalat. Ám szinte senkinek sem lett igaza: a létező „szocializmus” tévedett és megbukott, így a diktatórikus rendszerről is kiderült, hogy nem örök és így megváltoztatható, ugyanakkor mindnyájan tapasztalhattuk, hogy a fennálló rendszer sokáig guggolva sem bírható ki, de az elfáradás nem indok az önfeladásra, de az önpusztításra sem.

¹ Ezt nem utólag mondom, mert ezt az álláspontot képviseltem 1989-1990-ben is.

A tévedőkből egymás mellé verődő társadalom azonban szükségképpen nem teremthet belső kohéziót. A rendszer magas szintű ideológusai ezt a társadalmi tudatot és kollektív lélekállapotot elég pontosan látják, átlátják, és kihasználják. Ehhez képest másodlagos, hogy a pártállammá silányított nemzet akkori vezetői és gondolkodói közül sokan ideákat és illúziókat fűznek a rendszer teljesítményéhez és távlataihoz. A kocsmákban a többség (részben az uralkodó párt tagjai is) a Kádár-rendszer tarthatatlanságát így vagy úgy kimondják. A szocialista közbeszéd elavult dogmái között és az ideológiai rendszer felszámolhatatlan nyelvi poklában viszont a szerény szellemi-társadalmi kisebbségek jóvoltából a sorok, a mondatok mögött kiolvasható a másként gondolkodásra való szerény, óvatos törekvés.

Sorok mögött szellemi „lázasok” korszaka ez. Nem ez az igazán meglepő azonban, hanem az, hogy mondatok másodlagos üzenete is megroppantja a rendszert. Mérhetetlen nagyságú és hatalmú legális pártállami hálózatok, s illegális tevékenységet folytató szuperhatalmi struktúrák professzionális védelme ellenére a rendszer fenntarthatatlan. A rendszer mentegetésében érdekeltek utólag mondhatják azt, hogy az igazi megroppantás nem a belső láthatatlan ellenállásnak, hanem az új világpolitikai és világ gazdasági helyzetnek köszönhető. A kettő viszont egymást kiegészítette, ahogy manapság sincs másképpen, hiszen a világ gazdasági válság önmagában nem okoz világrendszer-váltást, csak akkor, ha a világtársadalom nemzetei, vagy legalább a kisebbségben lévő hangadó csoportjai új rendszer-programot dolgoznak ki. Az új világprogram részben kész, de a világ válság talán túl hamar jött, s a hét milliárd ember lelkében még nem él az új alternatíva. Talán ilyen sem volt sokszor a történelemben.

Általános szabályként akár kimondhatjuk, hogy a fennálló hatalmi struktúrák számára nem jelent életbiztosítást, ha a működő-uralkodó rendszer a szellem embereitől nem kapja meg legalább a részleges közmegebecsülést, miközben az adott rendszer szintén jórészt elvonja a közmegebecsülést saját, kvalitásos értelmiségétől, akkor maga a rendszer mesterségesen való életben tartása is kétségessé válik. Nem volt ez másképpen Magyarországon sem a hetvenes évek végén. A „szocialista” rendszer minden legális és nem legális eszközt folyamatosan bevetett annak érdekében, hogy például különösen a változatlanul veszélyesnek tartott kisebbség nagyobb írófejedelmeket lelki-szellemi kordában tartsa, s ennek eredményeképpen a szélesebb értelmiséget, főként a középértelmiséget – sokak naivitást és jóhiszeműségét kihasználva – a rendszer oldalára állítsa, a rendszer szolgálatába fogja. Ennek érdekében érthető, hogy a politikai cél nem lehetett más, mint a magyar kollektív tudat elfedése, tompítása, félrevezetése. Akár annak árán is, hogy a nemzeti vagy népi értelmiség tagjainak többségét törekedjen integrálni a rendszer keretei és ideológiai közé.

Ma már beleláthatunk a korszak méregkeverésébe, vagy működési technikáiba. A puha félelem kora ez. A finom ostobaságok kora. A szellemi homályok kora. Az öncenzúra miatt félig-végiggondolt beszédek kora. Ugyanakkor a halvány remények, a rejtjeles-kódolt üzenetek, az áttételes kritikák korszaka ez. A két tárgyaló fél lesi egymást, minimális a bizalom. *A megtűrték megtűrik a megtűrőket*, miközben a megtűrők megtűrik a kulturáltan ellenbeszélőket. Nem mindenki tudja azonban, hogy hol áll a harcban, s nem látja világosan, hogy mi lenne neki jobb, közben senki nem akarja törésre vinni a játszmat. A nem lejátszott, de szimbolikusan folytatott játszma korszaka ez.

Ha született volna már több átfogó elemzés a huszadik század második felének magyar szellemi-történetéről, feltehetően kimutatható lenne, hogy ennek az állapotnak nem a politikusok áldozatait, hanem főként a szellemi emberek, akik ebben a légkörben nem képesek nagy teljesítményt nyújtani. A hetvenes években akkor és ott még nem látszik, hogy a játszmatól és a sikerektől önmagukat távol tartó művészeknek, tudósoknak nagyobb esélyük van a maradandó teljesítményre. Ha született volna már több átfogó elemzés arról, hogy a huszadik század második felének rövidebb-hosszabb korszakaiban a nemzet és főként a

nemzeti tudat állapota milyen is lehetett, valószínűleg szintén kimutatható lenne, hogy ez az óvatos, szimbolikus, s reménytelen szellemi „harc” a nemzet (és/vagy a társadalom) felébresztéséért, önmagára találásáért meglehetősen szerény eredményt hozott. Ám ugyanakkor részben igazságtalan az az ítélet, hogy a magyar társadalom ekkor szellemileg-lelkileg lesüllyesztett állapotban vegetált.

A nemzet kérdésének az értelmezésében és újragondolásában ma nagyjából ugyanott tartunk, mint a hetvenes-nyolcvanas években. Változatlanul nincs átfogó nemzet-értelmezés, társadalmi vízió, vagy jövőprogram. Ennek legfőbb oka változatlanul az, hogy szellemileg nem jutottunk sokkal előbbre, pedig két évtizede beszélni lehet, csak a gondolkodás minőségi feltételei mintha hiányoznának. Holott bármilyen kérdésnek, így a nemzeti problematika újragondolásának is az esélyei (sokkal?) jobbak, mint mondjuk harminc évvel ezelőtt. Ne azon keseregjünk hát, hogy az elmúlt harminc évben miért nem volt legalább egy, vagy akár több, nemzeti szintű konferencia a haza, a nemzet, vagy a nemzeti önismeret kérdéseiről. Vagy miért nincs könyvekben, folyóiratokban széleskörű, tényleges tudás- és eszmecsere a nemzet állapotáról és jövőútjairól. Ez talán azért sem baj, mert ma a nemzet értelmezésének új paradigmái, mi több paradigmaváltásai jobban felfedezhetők és befogadhatóbbak, mint akár öt vagy tíz éve.

Miért is mondom, hogy a nemzeti újragondolás esélyei most már jobbak?

1. A világos gondolkodást és közbeszédet már nem teszik lehetetlenné, vagy nem torzítják el az egykor létező kvázi-szocializmus közvetlen és torz hatalmi és ideológiai érdekei. 2. Az 1989-es rendszerváltás időszakában a többféle nemzeti gondolkodást, s ennek aktualizálást felörlő, illegitimé tevő (különböző, részben szocialista, részben liberális) szellemi-ideológiai törekvések mára zömében elvesztették látszólagos érvényüket és hitelüket. 3. Az elmúlt másfél évtizedben robbanásszerűen megerősödött globális, funkcionális, pénzközpontú újkapitalizmus nemzetállam-leértékelése, sőt lokalitás-ellenessége elég gyorsan kifulladásra és nem látszik folytathatónak. 4. A hazai vezető- és főként a közép-értelmiséget puhán korlátozó, s egyben önkorlátozását magasztaló uralkodó korszak, és az ebből fakadó gondolkodási-panelek uralma gyengül, s ezért a korábbi évtizedek közgondolkodása kritikailag szemlélhető, azaz szabadabban, pontosabban értelmezhető. A régi paradigmák dicsfénye megvakult, vitatásuk legális törekvéssé vált. A globális és lokális világszerkezeti szint közötti, középső, közvetítő nemzeti szint² funkcionálisan és szubsztanciálisan újraértelmezhető. A földi civilizáció a nélkül nem menthető meg, sőt a nélkül nem tartható egyensúlyban, hogy a világ nemzetei ne létezzenek szabadon, és ne lássák el régi és/vagy új szerepeiket.

Mi az, ami a szellemi térben változatlan, vagy legalább is részben megmarad?

1. A mai hatalmi szerkezetben a jobboldali és a jobbközép politikai csoportok a nemzeti gondolkodást befogadják, különböző mértékig képviselik és támogatják, függetlenül attól, hogy kereszténydemokraták, konzervatívok vagy fiatal demokraták. Ezért a baloldali, vagy balközép hatalmi irányzatok többsége úgy látja támadhatónak, s gyengíthetőnek a másik oldalt, ha a nemzeti gondolkodást – függetlenül annak értékeitől, s különböző irányzataitól – nacionalizmusként, vagy „csak” elavult gondolkodásként igyekszik értékelni. A törekvés konzekvens: akár a régebbi, akár az újabb nemzeti felfogásokat egyaránt szeretnék a negatív fundamentalizmusokkal, nacionalizmusokkal azonosítani. Ez a gyengítő, frusztráló stratégia évtizedekig hatékony volt, most azonban jórészt váratlanul, ám látványosan veszít hatékonyságából a társadalom önfelismerő-önkorrekciós képessége miatt. Világtörténelmileg pedig semmi új nem történik, a hatalmon lévők radikálisai olykor könnyelműen azt hitték, hogy nekik korlátlanul és büntetlenül mindent lehet. És nem lehet.

² A középső szint egyrészt felfelé (a globalizáció negatív hatásai ellen) védekezhet, másrészt az alsó (lokális) szint integrálható törekvéseit segítheti felemelni a globális szintre.

2. A folyamatos, generális, szocialista, vagy liberális szellemi-ideológiai offenzíva ingerült védekezésre készíti a jobboldalt, amelynek nyomása közben a belső tisztázás, konzervatív újraépítés lehetetlen, vagy minimum töredékesen megy végbe. A szintén folyamatos, jobboldali offenzíva szintén zajos védekezésre kényszeríti a baloldali gondolkodású csoportokat, amelyek önértelmezése, újradefiniálása elmarad, az új szellemi pozíciók kidolgozása elsikkad. A jórészt hamis ideológiai és kulturális törésvonalak mentén végbemenő szellemi, vagy inkább ideológiai szétszakadás önmagában rombolja a társadalmi kohéziót, ami persze nem egy gazdasági-pénzügyi hatalmi csoportnak rejtett érdeke is. Ha a pénz változatlanul a szegényektől a gazdagokig áramlik, akkor a profítnövelésben érdekelt radikális csoportjai rejtetten arra törekszenek, hogy a szegények olyan szellemi és strukturális alávetettségben maradjanak, hogy a pénz hozzájuk áramlása zavartalan legyen.

3. A társadalom belső párbeszédét, együttműködését a politikai hitviták továbbra is akadályozzák, korlátozzák, ám a magyar társadalom most nem egy ideológiai törekvés uralma alá kerül, hanem új fejleményként a nyers hatalomért folyó politikai háború szintén rejtett szellemi elnyomása teljesedik ki. Ez egy új típusú politikai alávetettség, amire a társadalom az ezredforduló után előbb spontánul reagál, majd később tudatosan elfordul a hatalmi elittől, amely egyébként is rohamos tempóban leértékelődik. Az öntudatos elfordulás már begyakorolt magyar, sőt közép-európai védekezési magatartás. Ennek azonban egyik negatív eredménye az, hogy a nemzet, mint összetett politikai közösség élesen szétszakad, az egyének közpolgárként izolálódnak, miközben a nagyon sokrétű társadalom – korlátolt gazdasági és társadalmi nemzetként - elkezd önmaga részleges újraegyesítését, amit jelenleg a gazdasági-társadalmi világválság szükségképpen felgyorsít. A nemzet és a közösségek újraszerveződése a politikai szint alatt indul el, vagy folytatódik, s ez a civil akaratképződés ugyan törekeny még, ám a polgári demokrácia függőnye mögött újraépített úr-szolga viszony fenntartása egyre nehezebb.

4. A jelenleg uralkodó politikai erőközpontok, sőt az egyszerre az előttük és mögöttük lévő - a rendszerváltás után pozícióba került - gazdasági-társadalmi hatalmi csoportok meghatározó tömbjei változatlanul nem tudnak mit kezdeni a nemzeti alapállással. Ez egyrészt azért van, mert továbbra is kimondva-kimondatlanul félnek, vagy tartanak attól, hogy a nemzeti (vagy akár a posztnemzeti, a hagyományos nemzeti beállítódást továbbfejlesztő) gondolkodás és magatartás a szocialista-liberális hatalomgyakorlást és ennek legitimitását szükségképpen megkérdőjelezi. Másrészt azért is van ellenkezés, függetlenül a nyers és közvetlen hatalmi érdekektől, mert gyakran tradicionálisan elvetnek, vagy másodlagosnak tartanak minden közösségi kötődést, s a jelen, sőt a közeljövő optimális magatartásának változatlanul a feltétlen individualizmust (a tiszta önérdékűséget, a korlátlan egoközpontúságot) tartják, amely gyakran párosul a szélsőséges (tehát az önkritikára és a továbbgondolásra nem képes) racionalizmussal és vallásellenességgel. Ez már durva érték- és életgyakorlat háború, ami civilizációs és kulturális széthulláshoz vezet.

5. Legyen változatlanul világos: a nemzet elvileg és továbbra is mindig eleve csak befogadó lehet, s nem pedig kirekesztő vagy kisebbségeket a társadalmi peremre száműző. Ennek ellenére a nemzeti létet tagadók többsége azért határolódik el a többségi közösségtől, mert a nemzetet csak kirekesztőként képes tételezni. A nemzet azonban – különösen akkor, ha az a belső közösségek integrációja – belül is befogadó, sőt kifelé sem elzárkózó, vagy „csak” befelé forduló, hanem szükségképpen integrálódik a nemzetek különböző szövetségeibe, vagy akár kontinentális közösségeibe. A globális dilemma ma persze az, hogy amikor a különböző nemzeteket, a nemzeti szintű társadalmakat megosztja, szétszakítja, atomizálja a modern munkamegosztás, a társadalmi megosztottság, a szellemi polarizáció, akkor az univerzális elidegenedés ellenére bármilyen integrálás, kohézióteremtés érhet-e el sikereket. A világon a többségi nemzetek, s a kisebbségek ma egyaránt egyre nehezebben tűrik, hogyha a hatalmi vagy hatalmon kívüli csoportok (vagy bárhol bárkik) a valós vagy vélt társadalmi és/vagy

személyes kirekesztéseket nyíltan vagy rejtetten erősítik. Új fejlemény, hogy olykor drasztikus vagy óvatos törekvések tapasztalhatók a többség háttérbe szorítására, leértékelésére is.

Európai Unió 27 tagállamában mintegy 300 kisebbség van. Ma sok országban nem egyszer előfordul, hogy igyekeznek úgy manipulálni a kisebbségi kollektív tudatokat, hogy egyes társadalmi csoportok tudatalattijában és közgondolkodásában a többségi nemzettől való, irracionális félelmet növeljék. És szintén előfordul a világban, hogy a hatalmi erő- és ideológiaközpontok igyekeznek a többségi nemzet tudatában és tudatalattijában a kisebbségektől való irracionális félelmet erősíteni, vagy például a kisebbségek magatartása miatti negatív tapasztalatokból származó jogos félelmeket oktalannak értelmezni. Az empatikus befogadásnak tehát feltétele nálunk is, hogy se a többség, se egyetlen kisebbség a másik felet ne akarja hátrányos helyzetbe hozni és identitásában megkérdőjelezni. És a jólelkű befogadás után mindenki az egyéni szabadságot lehetővé tevő többségi társadalom tagja lehet.

És melyek az új kérdések és új válaszok, ha a nemzet kérdését komolyan tárgyaljuk?

Az első mondatok még nem állítások. Csak néhány gondolati nyitást javasolunk: mi van akkor, ha a nemzet nem az, vagy nem egészen az, amit eddig gondoltunk, feltételeztünk róla? És mindez most azért válik nyilvánvalóvá, mert az ezredforduló utáni világban a nemzetek más összetett helyzetbe kerültek, s más oldaluk vagy képességük lesz mentőöv? Vagy mi van akkor, hogy a nemzet eddig sem hatalmi központként, vagy elsősorban önálló államként volt fontos, hanem inkább kollektív tudatformaként, vagy pontosabban tudatminőségként és csak ezért és csak így lehet bármilyen folytonosság megtestesítője?

Egy évtizede új paradigmák korába léptük, új felfogások születnek. A régi dogmák kinyílnak, mint a kapuk, s a tárt kapukon át beáramlanak az új tapasztalatok. Minden ellenkező hírrel szemben, a nemzet valósága nem süllyed el, mint egy hajóroncs, csak folyamatosan átalakul. Új tengerek, új hajók, új felismerések. Az anyagelvű létformákat felváltják a szellem alapú valóságdimenziók. A nemzet – mint szellemi konstrukció – ismét emelkedik, ha lesznek, akik régi és/vagy új tartalmakat álmodnak bele. A jövő egyik új hívószava: a tudásnemzet. Merthogy minden nemzet annyit ér, amennyi tudást teremt, s halmoz fel, majd pedig alkalmaz. A nemzet ugyanakkor már nem csak egy-egy földrajzi térre korlátozódik, hiszen a magyarság mindig is univerzális nemzet volt. Ha ez így van, akkor tárjuk fel a több ezer éves nemzet történelmét is, amely változatlanul korlátlan tudást hozott és ajánl nekünk.

A nemzet valósága olyan, mint egy húr, finoman rezeg, s ez a rezgés ma egyre erősebb. A rezgés: új építkezés. A nemzet egyébként is folyamatos templomrakás, noha sokszor előbb a régi falakat és tornyokat kell lebontani. Maga az állam sem lehet többé rideg hatalomkoncentráció és érdekérvényesítés. Az állam, akárcsak a nemzet, természetes fészek: minden ember végső földi álma ez: otthon lenni a világban. Ha tetszik, a nemzet egyik örök feladata ez, mindig felkínálni a békés otthont, ami persze nem csak a megpihenés, hanem a kilépés előtti megerősödés helye. A jövő állama a részvételi állam, a jövő demokráciája a részvételi demokrácia. Ezért a magyarság számára olyan világot teremtsünk, amelyben mindenkinek esélye van a szabad részvételre. És igen: a részvétel feltétele a durva magánérdek (vagy általában az ego vágyainak) korlátozása, sőt már az európai túlfogyasztás sem tartható. A nemzet és minden intézménye és minden vezető testülete egyúttal spirituális dimenzió, s magas rendű – ne féljünk kimondani – szakrális felelősségintegrálás.

A nemzet lényege nem(csak) az államban csúcsosodik ki, hanem a mindenki egyenrangúságára építő társadalomban. Az origopont a közösségek hálózata. A társadalom azonban elsőrendűen kollektív tudatforma, s ezért is mondjuk, ha kell számtalanszor, hogy a nemzet lényege az, hogy tudatminőség, lélekminőség. Ízleljük az új fogalmat: tudatnemzet. A nemzet emelése mindig – bármilyen korszakban is élünk – mindenekelőtt a kollektív tudatemelésen keresztül történhet. Egy-egy nemzetbe bármennyi tőkét is pumpálunk,

mindezek a javak csak a naturális valóságban jelentenek bővülést és javulást. Ne legyen félreértés: minden nemzet anyagi építkezés is, sőt világválság idején a lokális szinteken az önellátás, az önmentés is megszervezendő. De a nemzet dolga nem csak az, hogy ételt és italt garantál a halandó fogyasztóknak.

Ne féljünk: a világ alulról mindig újratehermenthető, s a nemzet dolga ezt a folyamatos, sokoldalú újratehermentést ösztönözni. A magyarság eddig sem pusztult el, ezután sem fog, tudatminőségként állandóan jelen van. Az aktuális kérdés mindig az, hogy a kollektív tudatminőséget - mintegy köpenyt - magunkra terítjük, vagy tudatosan ledobjuk a vállunkról.

A nemzet tudatminőségként követeli, és ugyanakkor támogatja, hogy minden egyes tagja, aki önként úgy dönt, hogy ide tartozik, egyre magasabb tudatállapotban éljen. Vagy legalább is, a többség ne merüljön el a tudatvesztések csábító kényszermocsaiban. A magyarság ma akkor lesz megint magas minőségű, ha befogadja és maga is teremti az új paradigmákat, ha megérti, hogy a nemzet hogyan rezeg a globális és lokális szint között, ha megérti, hogy nincs veszélyeztetve és nem szükséges ellenségképeket kreálni, ha megérti, hogy mindenkinek földi és égi lakásokat ad, ha megérti, hogy katartikus élménye csak attól lehet, ha nem teljesíti feladatait. Béke velünk.